

Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama

Stanko Petković

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1977, 173 + 14

Varijacije vrijednosnih orijentacija kao funkcija društveno ekonomske razvijenosti

Stanko Petković

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1976, 57 + 40

O vrijednostima se najviše raspravlja u vremenu brzih društvenih promjena, kada se uvjeti i proklamirani ciljevi društvenog napretka najbrže mijenjaju, a stari normalni okviri ne odgovaraju novim okolnostima. Upravo u takvoj situaciji nalazi se i naše društvo. Zato ima dosta diskusija o vrijednostima ali se osjeća nedostatak sistematskog i potpunijeg rada na empirijskim istraživanjima.

Vrijedan i inventivan rad na tom području izveo je dr Stanko Petković. Rezultati istraživanja objavljeni su u izdanju Instituta (Centra) za društvena istraživanja pod naslovom: »Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama« i »Varijacije vrijednosnih orijentacija kao funkcija društveno-ekonomske razvijenosti«, pri čemu je drugi rad ujedno i dio studije »Samoupravljanje i razvoj« (autori: Pusić, Ivanišević, Kregar, Perko-Separović, Pavić). Osnove metodološkog postupka objavljene su u »Reviji za sociologiju« br. 1 1976. pod naslovom »Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama i metodologija njihova mjerenja«. U navedenim radovima postoji preklapanje u metodološkom dijelu, a u manjoj mjeri i sadržaju. Studija »Vrijednosne orijentacije prema društvenim promjenama« predstavlja sintezu teorijskog, metodološkog i istraživačkog materijala pa će ovdje prvenstveno biti govora upravo o toj studiji.

Cilj istraživanja bio je određen općim planom istraživanja lokalne zajednice, pri čemu se razvoj tretira kao nezavisna varijabla koja izaziva (i) promjene u vrijednosnim orijentacijama ljudi. Tvrdi se da se sa stupnjem razvoja povećava otvorenost prema promjenama i spremnost napuštanja starih normativnih okvira, a da u isto vrijeme raspadanje starih normativnih struktura i preseljenje u nove sredine izaziva pritisak na pojedinca i dovodi do emotivnog naglašavanja vrijednosti koje izazivaju težnju prema sigurnosti. U okvirima tako zadane generalne hipoteze autor je pokušao znatno više. Cilj istraživanja tako je postao utvrđivanje postojeće situacije, postojećih vrijednosti, s ambicijom da se na osnovi prikupljenog materijala konstruira osnova za teoretsku razradu promjena u vrijednosnim orijentacijama.

Nastojeći da izbjegne shematsku dihotomiju na liniji inovativno — konzervativno, autor je nastojao da u našim specifičnim uvjetima postavi takvu mrežu kategorija koja najpotpunije zahvaća postojeću društvenu situaciju. Identificirao je pet tipova vrijednosnih orijentacija karakterističnih za jugoslavensko društvo (konformističku, inovativnu, »stara ljevica«, klasična desnica, i tradicionalistička orijentacija). U toj fazi i broj tipova vrijednosnih orijentacija i njihov na-

živ arbitrarno je određen pa te nazive valja shvaćati uvjeto a pažnju usmjeriti prema minuciozno definiranim sadržajima tih orijentacija. Grubo određeno, inovativan tip vrijednosne orijentacije karakterizira pozitivna orijentacija prema promjeni i optimalizaciji postojećeg stanja, prema tehnologiji i tehničkoj racionalnosti, organizaciji rada, osobnom napretku i potrošnji. Taj tip negativno se odnosi prema institucionalnom nihilizmu, netoleranciji, konzervativizmu, tradiciji i dogmatizmu, te prema formalizaciji iracionalnosti i strogoj disciplini. Nonkonformistička orijentacija obilježena je pozitivnom orijentacijom prema novosti i pustolovini a negativno prema postojećim vrijednostima, redu, radu i prošlosti. Za konzervativizam je karakteristično pozitivno odnošenje prema zadržavanju postojećeg stanja, profitu, štednji i disciplini, pravilima i sporoj promjeni, a negativno prema komunističkoj ideologiji i nosiocima te ideologije. Pozitivan odnos prema religiji, ruralnoj kulturi, autohtonosti života i zajedništva karakterističan je za tradicionalizam. Taj tip obilježen je i negativnim odnosom prema stranim utjecajima, novim idejama i tehnologiji, emancipaciji žena i omladine. »Stara ljevica« pozitivno je određena prema marksističkoj ideologiji i partiji, socijalizaciji i centralizmu, a negativno prema poduzetništvu, liberalizaciji i opoziciji, religiji i kapitalizmu. Za potpunije razumjevanje smisla takve tipologije može se dodati da je testiranje instrumentarija izvršeno metodom poznatih grupa i to za nonkonformiste — na studentima Filozofskog fakulteta, za inovativce — na visokoobrazovanim stručnjacima tehničkog usmjerenja, za konzervativce — na grupi obrtnika, za tradicionalističku orijentaciju — na domaćicama prigradskih naselja, i »staru ljevicu« — na grupi članova SUBNOR-a starijih od 55 godina, članova SK prije 1945. godine.

Treba dodati da je empirijsko istraživanje vršeno u devet općina SR Hrvatske, odabranih s liste općina s vrha, sredine i dna prema stupnju razvijenosti, na ukupno 2450 ispitanika.

Već prvi, nespecificirani rezultati pokazuju da najveći dio ispitivane populacije vrijednosno teži konzervativnoj (»desničarskoj«) orijentaciji (čak 37,61%), dok se nonkonformistička orijentacija iedva i javlja (2,6%, tj. 47 od 1765 ispitanika; ostale: inovativna orijentacija (I) 22,9%, tradicionalna (T) 2,7%, i stara ljevica (L) 15,1%).

Spomenute grupe ispitanika specificirane su prema različitim nezavisnim varijablama gdje se otkrivaju mnoge interesantne pojave. Na primjer, uz porast obrazovanja opaža se značajan porast nonkonformističke (N), inovativne (I) i »ljevičarske« (L) orijentacije uz istovremeni pad konzervativne i tradicionalne (K i T) orijentacije. U isto vrijeme zapaža se da su te dvije orijentacije najizrazitije kod poljoprivrednika, nekvalificiranih radnika i domaćica. N-orijentacija najjača je kod đaka i studenata, a I—orijentacija kod službenika i studenata i manjeg dijela obrtnika. Kao što se i pretpostavljalo, veći dio obrtnika je konzervativan (K—orijentacija). Pokazalo se ispravnim i to da L orijentacija prevladava kod službenika i VKV radnika. U odnosu prema društvenim promjenama, to znači da kategorije poljoprivrednika, obrtnika i radnika ne pokazuju sklonost prema društvenoj promjeni, što vrijedi i za službenike samo uz drugačije izraženu vrijednosnu orijentaciju (viši službenici pri tome imaju izraženiju L—orijentaciju, a niži izrazitu K—orijentaciju). Sklonost promjenama pokazuju samo kategorije đaka i studenata.

Slična distribucija zapaža se i kod analize vrijednosnih orijentacija prema dobi ispitanika. Prema očekivanjima, mlađe dobne grupe generalno su sklonije promjenama, ali iznenađuje i visoko izražena K—orijentacija kod najmlađe dobne skupine (do 25 g).

Najveći dio L grupe čine osobe od 26—30 godine, što je ipak iznenađenje, s obzirom na dogmatsku orijentiranost koja je toj orijentaciji propisana, što se ne može objasniti samo socijalizacijom izvršenom kroz obrazovanje. Ključno pitanje dinamike vrijednosnih orijentacija jest njihova transformacija u razvoju. Dok

RECENZIJE

prema očekivanjima razvijenošću opada zastupljenost T—orijentacije (i donekle L!), a raste broj ispitanika I i N orijentacije, kod konzervativne orijentacije takva pravilnost ne postoji. K—orijentacija snažno je izražena na srednjem stupnju razvoja 42,5%), a znatno manje na najvišem i najnižem razvojnom stupnju (39,7, odnosno 27,8%). Isti podatak ponavlja se kasnije kod analize ideološkog grupiranja ispitanika, gdje je K—orijentacija najjača i najizraženija na srednjem stupnju.

Kod distribucije grad—selo, što autor posebno detaljno analizira, opaža se očekivani porast N i I orijentacije, a pad T orijentacije u gradu, dok kod K i L orijentacije nema značajne razlike u analiziranoj dimenziji.

Kod detaljnijih analiza vrijednosnih orijentacija prema navedenim nezavisnim varijablama, zapažaju se brojna ali sistematska odstupanja od navedenih pravila što upućuju na postojanje nekih faktora koji u analizi nisu uzeti u obzir (historijski uvjeti, jači vjerski i ideološki utjecaj, nacionalne posebnosti i sl.)

Istraživačka tehnika primijenjena u ovom istraživanju omogućava i ocjenu intenziteta vrijednosnih orijentacija. Pri tome autori razlikuju tri stupnja prihvatanja—odbijanja liste natuknica za pojedine vrijednosne orijentacije. Ako se takvim stupnjevanjem nadopune prethodne analize, pokazuje se da sklonost i jačina zastupanja vrijednosnih orijentacija opada s godinama, ali da vrlo značajno raste sa školskom spremom i životom u gradskim sredinama. Posebno je zanimljivo određivanje definiranih vrijednosnih orijentacija prema jačini njihovog prihvatanja. Pokazalo se da s jedne strane N—orijentacija veoma »slabo« prihvaća stavove koje zastupa, a da na drugoj strani, »stara ljevica« intenzivno izražava svoju orijentaciju, dok ostale »orijentacije« pokazuju opretnu umjerenost. Daljnja obrada, u kojoj autor pokušava pobliže otkriti stvarnu ideološku i revolucionarnu (u smislu prihvatanja promjene) orijentaciju ispitanika interesantna je kako radi rezultata kao i radi širokih mogućnosti analize podataka prikupljenih spomenutom metodologijom. Kombinirajući dvije liste u kojima su ispitanici postigli najveću razliku, grupirani su u odnosu na dvije linije. U prvom slučaju grupiranje se vrši na kontinuumu inovativno-konzervativno prema zastupljenosti I, odnosno K i T orijentacije u odgovorima. U drugom je slučaju naglasak na ideološkoj usmjerenosti odgovora. Na toj liniji autor razlikuje poduzetnički ideološki kompleks i »komunističko-partijski« kompleks, u njihovoj inovativnoj i konzervativnoj dimenziji.

Analizom orijentacija tako pregrupiranih skupina u velikoj se mjeri potvrđuju prethodni rezultati. U ukupnoj populaciji dominira poduzetnička ideologija, naročito naglašeno kod obrtnika, službenika i NKV radnika. Isto tako, potvrđuje se nalaz da je taj kompleks podjednako raširen kod svih dobni skupina, a da se »komunističko-partijski« kompleks najizrazitije javlja kod skupine ispitanika od 26—30 godina. Takva ideološka orijentacija, što je i za očekivati, raste usporedo sa stupnjem obrazovanja, te je najviše prisutna kod ispitanika s visokoškolskom naobrazbom. Donekle iznenađuje podatak da je »komunističko-partijski« kompleks najjače izražen u nerazvijenim sredinama, ali ipak sa snažno prisutnom konzervativnom komponentom, a da zastupljenost poduzetničke »ideologije« razvojem strelovito raste (od 41 na 49%, te na najvišem stupnju 62%) među ispitanicima. Autor smatra, da objašnjenje te pojave treba tražiti u porastu broja uloga i profesija kao nosilaca te ideologije. Takav zaključak indicira i porast poduzetničke ideologije u gradskim sredinama i obratno, mala zastupljenost »komunističko-partijskog« kompleksa na selu. Posebnu vrijednost tako pregrupiranih podataka čine analize grupiranja ispitanika na kontinuumu inovativnost-konzervativnost. Na žalost, prikaz tih podataka prelazio bi okvire ovog prikaza.

Istim metodološkim aparatom provedeno je i istraživanje na posebnom uzorku službenika općinske uprave u istim općinama u kojima je obavljeno istraživanje vrijednosnih orijentacija građana. Istraživanje je pokazalo da i među službenicima postoje slične pravilnosti kao i u općoj populaciji (rast konzervativizma s godinama i sl.), no uz značajne specifičnosti. U prvom redu znatno je naglašenija I

(43%) i L orijentacija, (29%), dok je kod K orijentacije zapažen znatni pad u odnosu na opću populaciju (37% kod građana, 25% kod službenika). Radikalna je i pad T orijentacije (od 21,6% na 1,5%!), a N orijentacija jedva se i javlja. Autor takvu podjelu i objašnjava kadrovskom selekcijom i snažnom indoktrinacijom u smislu L—orijentacije.

Pri definiranju L orijentacije naglašena je njena konzervativna i dogmatska dimenzija, koja je u podacima naročito zapažena kod službenika u općinama na najnižem stupnju razvoja. Inače, zastupljenost L orijentacije najveća je kod rukovodilaca upravnih organa, ispitanika s višom školskom spremom, te ispitanika starijih dobnih skupina (41—50 god.) što sve potvrđuje autorovu pretpostavku o razlozima visoke zastupljenosti L orijentacije. Zanimljivo je i to da je, istovremeno, I orijentacija relativno najviše izražena kod ispitanika koji nisu rukovodioci i koji imaju visokoškolsko obrazovanje. Veoma velika razlika javlja se po dimenziji nacionalnosti, kod čega upada u oči visoka zastupljenost I—orijentacije kod Hrvata (47%) uz istovremenu nisku zastupljenost L orijentacije (19,8%). Tu činjenicu, kao i to da je među službenicima srpske nacionalnosti vrlo visoko zastupljena L orijentacija, trebalo bi dovesti u vezu s ostalim rezultatima i pažljivije istražiti.

Istraživanje je jasno pokazalo i to da razvojem raste zastupljenost I orijentacije, dok se bilježi pad L orijentacije. Kod L orijentacije u manje razvijenim sredinama naročito je naglašena konzervativna dimenzija, dok je kod K konzervativnost najjasnija na srednjem stupnju razvoja. Stoga bi se moglo tvrditi da L orijentacija s razvojem jača, a da njena konzervativnost slabi. Vrlo je vjerojatno postojanje značajnih tenzija među službenicima lokalne uprave jer je kod suprotne ideološke orijentacije (K) prisutna obratna pravilnost. Kod te orijentacije razvojem raste konzervativnost, iako u apsolutnom smislu njena rasprostranjenost slabi.

Autor analizira i stavove službenika prema nizu aktualnih pojava i odnosa kao što su autoritarnost, odnosi između spolova, solidarnost, stav prema stranom svijetu itd.

Ima dosta knjiga i istraživanja korisnih samo zbog predmeta njihovog istraživanja. Ova dva istraživanja su više od toga. Oba su pokušaj da se u našim uvjetima razvije i primijeni originalna metodologija i da se empirijskim istraživanjima unese više svjetla u proces nastajanja i promjene vrijednosnih orijentacija, njihovu uvjetovanost i važnost, kao i da se otkrije kojim se ideološkim sklopovima te orijentacije približavaju te koje ih i kakve društvene grupe prihvaćaju.

Istraživanje je otkrilo mnoštvo podataka o rasprostranjenosti i dinamici promjena vrijednosti kod građana i radnika u upravi a navedena metoda, uz manje preinake, može se primijeniti i na istraživanju drugih društvenih grupa.

Slabija strana istraživanja je nedostatak preciznije orijentacije na teorije koje bi mogle predstavljati adekvatan okvir provedenom istraživanju. Očekivalo se da će autor barem u definiranju probleme i prilikom interpretacije nalaza uputiti i na teorijske, ideološke i političke reperkusije. Treba ipak razumjeti da se ovdje radi o istraživačkom izvještaju i da se autor u dvojbi da li upućivati na moguće veze i objašnjenja ili iznijeti što potpunije rezultate, možda i s pravom, odlučio za drugu alternativu.

Jedan od prigovora koji se mogu uputiti konačnoj studiji jest i stil kojim je pisana. Autor u nastojanju da bude maksimalno precizan, ljepotu stila žrtvuje pojmovnoj jasnoći. Vladanje stručnim jezikom je nužna pretpostavka za razumijevanje sadržaja, ali i korisna utoliko što na minimum svodi pogrešne interpretacije podataka. Takav pristup je razumljiv jer je studija u ovom obliku prvenstveno namijenjena stručnoj publici, no čini nam se da će za svaki dopunski napor uloženi u razumijevanje teksta biti višestruko nagrađeni.

Josip Kregar